

NATURVIDENSKABEN SOM PSYKOLOGIENS FORBILLEDE

Johs. Mørk Pedersen

Sigmund Koch har hævdet, at psykologi ikke kan være en sammenhængende videnskab.

I denne artikel argumenteres mod Koch's almindelige syn på videnskab, og det konkluderes, at psykologi meget vel kan være videnskab - også i betydningen naturvidenskab. Et andet spørgsmål er, om naturvidenskab er et relevant forbillede for psykologien ved studiet af intentioner og strategier.

For at gøre status over psykologien som videnskab gennemførtes o. 1960 et stort forskningsprojekt med den amerikanske psykologforening, APA, som sponsor og *Sigmund Koch* som »Study Director«. Undersøgelsen skulle efter planen publiceres i et 7-bindts værk »Psychology: A Study of a Science« med Koch som redaktør.

De første seks bind udkom planmæssigt i årene 1959-63. Bind 7, som skulle »present the Study Director's view of certain problems of psychological inquiry in the light of the findings of the project« er ikke kommet. At det heller aldrig vil komme, kan man slutte af en artikel, som Koch i 1969 publicerede i septemernummeret af »Psychology today«. Denne artikel (Koch, 1969) har titlen »Psychology cannot be a coherent science«.

Allerede i første linie fyrer Koch sit dystre budskab af: »Betragtet som »videnskab« eller nogen som helst slags sammenhængende disciplin for det empiriske studium af mennesket er psykologi en misforståelse«.

Han gør op med den opfattelse, at indførelsen af eksperimentel metode og måling forvandlede psykologien fra en filosofisk disciplin til en videnskab. Iflg. Koch var det J. Stuart Mill, der fremsatte den hypotese, at de tilbagestående studier af mennesket og samfundet kun kunne få et højere stade ved, at fysikkens metoder - behørigt udvidede og generaliserede - anvendtes på dem. Hvad der skete for 100 år siden var imidlertid ikke, at man gik ind på denne hypotese, men at man straks gjorde den til en a priori sandhed, så at psykologien som videnskab »was stipulated into life«. Hvis man alligevel vil betragte de forløbne 100 års psykologiske forskning som en afprøvning af den Mill'ske hypotese, må denne efter Koch's skøn anses for fuldstændig afkræftet. »Ved de psykologiske studiers kerne opfører begreber som »lov«, »eksperiment«, »måling«, »kontrol« og »teori« sig ikke som deres homonymer i de etablerede videnskaber«, og forskningshistorien viser, »at de fleste andre områder, som psykologien har forsøgt at ordne i »vi-

denskabens navn« ved efterligning af det for videnskaben (science) afgørende mønster, simpelthen ikke opfylder og ikke kan opfylde betingelserne for meningsfuld anvendelse af dette mønster«.

Koch indrømmer, at anstrengelserne hist og her har givet et glimt af indsigt; men den eneste sikre viden, vi har opnået, er negativ viden, - om hvad der *ikke* er tilfældet.

Koch's standpunkt må forstås ud fra hans syn på »videnskab«, som dog ikke er helt klart. På den ene side taler han med foragt om den blinde beundring af naturvidenskaben, på den anden side opfatter han *videnskab* som ensbetydende med *science* (naturvidenskab). Ydermere synes hans opfattelse af science at hænge i en positivistisk tankegang (hvad han nok selv vil benægte).

Opstillingen af det positivistiske videnskabssyn (ca. 1830) tilskrives sædvanligvis A. Comte (1798-1857) og John Stuart Mill (1806-1873). De var ikke helt uden indbyrdes forbindelse, og de gik begge ind for anvendelsen af naturvidenskabelige metoder i samfundsvidenskaberne. Positivismens rødder går dog helt tilbage til begyndelsen af 1600-tallet, til Francis Bacon og Galilei. Ifølge Bacon må videnskaben opbygges induktivt, ved generalisation af enkeltiagttagelser, og Galilei anbefalede at udelukke alle »subjektive« iagttagelser; sådanne som ikke kan »måles og vejes«. I den videnskabelige tradition efter Galilei findes der en tendens til at »rense« videnskaben for al *metafysik*, dvs alle antagelser om en virkelighed »bag« de iagttagne fænomener. Blandt det, der således kastes over bord som »uvidenskabeligt« er selve de fundamentale forudsætninger for videnskab (f.eks. kausalitetsprincippet); forudsætninger som man alligevel er nødt til at *bruge* i den videnskabelige praksis. Herved fraskriver naturvidenskaben sig muligheden for at begrunde sig selv. Den må nøjes med at henvise til sin effektivitet.¹

Det var denne teoretisk uholdbare synsmåde, allerede Kant (1724-1804) gjorde oprør imod, - med udgangspunkt i det teoretiske grundlag Newton (1642-1727) havde givet fysikken. Alligevel er det denne synsmåde, der i positivismen - uanset Kant og Newton - ekspliciteres og identificeres med begrebet videnskab.

Positivismens progressive mål var at frigøre menneskene fra den overtro, der hæmmede deres fremskridt. Idet »metafysik« bliver en fællesbetegnelse for overtro, meningsløshed og enhver slags uklarhed, samles positivismen i en kamp mod al metafysik. Videnskabens teoretiske grundproblemer afvises stort set som »skinproblemer«, der kun skyldes metafysiske uklarheder. Dette kommer især til udtryk i ny-positivismen eller den logiske empirisme, der i 1928 organiseres i »Verein Ernst Mach« og året efter udsender sit program, »Wissenschaftliche Weltauffassung. Der Wiener Kreis« (Jørgensen 1948).

Forgængerer var den østrigske fysiker Ernst Mach (1838-1916), som for at rense videnskaben for skinproblemer begik den genistreg at identificere verdens/tingenes egenskaber med sanseoplevelser (Empfindungen). De

skal hverken opfattes som fysiske eller psykiske, men helt neutralt som erkendelsens *elementer* eller data. Enhver henvisning til nogen slags virkelighed »bag« disse elementer er uvidenskabelig metafysik. (Mach 1959). Det er denne »empiriokriticisme« og dens forsøg på at udviske skellet mellem materialisme og idealisme Lenin angriber så stærkt (Lenin 1975). Den logiske empirisme antager derimod det Mach'ske synspunkt. Dens hovedpåstand kan sammenfattes således: Kun videnskabelige udsagn, der kan verificeres ved reduktion til de enkleste udsagn om det empirisk givne (data) er udtryk for virkelig viden. - Ved analysen af de videnskabelige udsagn lod de logiske empirister sig lede af den nye logik, især som den var udformet af Bertrand Russell og Ludwig Wittgenstein (heraf betegnelsen *logisk empirisme*).

Allerede i 1931 viste et af Wienerkredsens egne medlemmer, Kurt Gödel, at det er umuligt at bevise alle sande sætninger i et formalt, konsistent system (»ufuldstændighedsteoremet«). Dette var i virkeligheden fatalt for den logiske empirismes program; men det blev længe negligeret. I 1960'erne blev positivismen udsat for en dybtgående kritik, dels fra en række videnskabsteoretikere, der selv havde deres baggrund i positivismen (I. Johansson m.fl. 1972), dels fra »Frankfurterskolen« (Adorno m.fl.), som i de år gennemløb den såkaldte »positivismestrid«. Jeg skal ikke her komme ind på alt dette, men nøjes med at fremhæve, at positivismen giver et skævt billede af den faktiske videnskab, bl. a. ved at negligere den rolle tankeeksperimenter, idealiserede modeller og teorier spiller i videnskabens udvikling.

Således begynder den moderne fysik med et tankeeksperiment:

Aristoteles havde hævdet, at et tungere legeme falder hurtigere end et lettere. Galilei kunne afvise denne påstand ved et tankeeksperiment, helt uden at gøre iagttagelser. Tænker vi os nemlig en stor og en lille sten bundet sammen, må de følges ad i faldet. Fælleshastigheden må være mindre end den store stens »egen« hastighed, fordi den lille sten skal trækkes med og derfor bremser. På den anden side udgør de to sten tilsammen et legeme, som er større end den store sten, og som derfor må falde hurtigere end denne. Aristoteles' påstand fører altså til en modsigelse, som kun kan løses ved den antagelse, at alle legemer (principielt) falder lige hurtigt. Først på denne baggrund kunne Galilei gå i gang med de praktiske eksperimenter, som bekræftede hans hypotese om faldloven. Det skal herved bemærkes, at Galilei ikke som Bacon anbefalede en induktiv metode, men en hypotetisk-deduktiv metode. Hypotesens eller endnu stærkere teoriens rolle blev gang på gang fremhævet af Einstein: »En teori kan afprøves ved erfaringen, men der fører ingen vej fra erfaringen til opstillingen af en teori« (J. Witt-Hansen 1985). Dette begrundede Einstein således: »Kun på basis af en teori kan (det) afgøres, hvad der er observerbart, og hvad der ikke er observerbart« (ibid s. 162). Einsteins påstand må vel forstås således: Det vi ser er ikke iagttagelser, før det ses *som* noget, ses med en eller anden *betydning*, og betydninger er altid relateret til en forhåndsopfattelse, en »teori«. Heisenberg fortæller,

hvorledes denne erkendelse kom som et chok for ham. I 1925 havde han som den første opstillet en kvantemekanik, netop ved at se bort fra al teori og bygge på matricer, som kun indeholdt iagttagelige størrelser. Da han derefter kom i »audiens« hos Einstein, blev han rystet over dennes kritik: »Først teorien afgør, hvad man kan iagttage . . . På hele den . . . lange vej fra processen eller fænomenet og til fikseringen i vor bevidsthed må vi vide, hvordan naturen fungerer, - må vi i det mindste kende naturlovene praktisk, når vi vil postulere, at vi har iagttaget noget. Kun teorien, det vil sige kendskabet til naturlovene, tillader os følgelig at slutte fra sanseindtryk til den til grundliggende proces.« (Heisenberg 1971).

Naturlovene er idealbilleder af naturen (idealiserede modeller), hvori der ses bort fra alt uvæsentligt. På en måde er det konventioner om, hvad der skal anses for væsentligt eller relevant. Når en fysiker skal beskrive et fænomenområde, vil han først søge at bestemme de (så få som muligt) relevante faktorer, han kan nøjes med at tage i betragtning. Til sammenligning kan man tænke på psykologen, der oftest tænker lige modsat: Hvor mange faktorer kan jeg rode ind i dette og finde en eller anden korrelation med? En sådan diffus »problemstilling« kan højst give diffuse resultater. Den skyldes netop manglen på en til grundliggende teori. Leontjev udtrykker det således: ». . . psykologien kan som enhver anden videnskabs ikke opbygges alene som summen af empiriske kendsgerninger, den kan ikke slippe uden om teorien, og hele sagen drejer sig om, hvilken teori den ledes af.« (Leontjev 1982). Kurt Lewin er ofte citeret for udtalelsen: Intet er så praktisk som en god teori. Alligevel har den teoretiske psykologi stået i skyggen af den eksperimentelle indenfor psykologiens hovedskoler. Det gælder fænomnologien såvel som behaviorismen. Rubin og Skinner er to alen ud af ét stykke, når det gælder deres modvilje mod teoridannelser. Striden mellem fænomnologer og behaviorister har snarest været om, *hvilke* iagttagelser der er relevante, og denne strid kan kun løses teoretisk, den kan ikke »afgøres i laboratoriet«.

Den forståelse af videnskab, der har været fremherskende i psykologien, ligger tæt op ad positivismen/empirismen. Man har ment, at man hermed fulgte naturvidenskabens forskrift. Kernen i denne forståelse er, at videnskab kun kan bygges på iagttagelser, det der direkte kan ses, mens »spekulationer« om, hvad der findes »bag« fænomenerne (det »underfundige« som Rubin kaldte det) må afvises eller i hvert fald betragtes med skepsis. Det er dette »afgørende mønster« for videnskab, som psykologien ifølge Koch (op.cit.) ikke kan leve op til. Han finder, at så må psykologien opgive kravet om at være videnskab (science).

Måske har Koch ret i, at al videnskab må have naturvidenskaben som forbillede? Således fandt Karl Marx, at »naturvidenskaberne danner grundlaget for enhver viden« (Witt-Hansen op. cit. s. 279). Spørgsmålet er, om det mønster for videnskab, som Koch fremhæver, er så afgørende? I hvert fald findes der i samfundsvidenskaberne en anden videnskabstradition, som ind-

tager det stik modsatte standpunkt, selvom også den ser sit forbillede i naturvidenskaben. Mere præcist er dens forbillede Newtons teoretiske opbygning af den klassiske mekanik.²

Denne tradition, der bl.a. omfatter Adam Smith og Karl Marx, lægger særlig vægt på »den kopernikanske vending«. Vi ser himmelhvelvingen dreje sig fra øst mod vest rundt om jorden en gang i døgnnet. Ifølge Kopernikus er denne bevægelse kun tilsyneladende; i virkeligheden er det jorden, der drejer om sig selv den modsatte vej.

Den kopernikanske opfattelse er ikke så selvfølgelig, som vi er vænnet til at tro. Når vi hævder, at jordens rotation er virkelig, må det betyde relativt til et »absolut rum«; men et sådant kan ikke iagttages. Positivisten Ernst Mach afviser derfor ideen om, at den ene bevægelse er mere virkelig end den anden. Det er for ham metafysik. Det eneste, vi kan konstatere, er jordens og himmelhvelvingens bevægelse relativt til hinanden.

Det træk ved naturvidenskaben, der herved fremhæves, er distinktionen mellem tilsyneladelse og virkelighed, mellem tingenes »fremtrædelsesformer« og deres »væsen«. Der er således tale om et ontologisk snarere end et epistemologisk synspunkt, - i direkte modsætning til positivismen, for hvilken ontologi er metafysik. Betydningen af det ontologiske synspunkt er, at når vi kender den virkelige sammenhæng, kan vi også gøre rede for, hvordan fremtrædelsesformerne - og dermed evt. falske opfattelser - fremkommer. Det primære forbillede er som nævnt Newton, hvis grundlæggende love jo ikke er begrundet ved iagttagelser; men er teoretisk opstillede axiomer, der organiserer iagttagelserne.

Det er Newtons videnskabelige metode, der i slutningen af det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede inspirerer forskere på andre områder til at opstille »ledetråde« for deres egne studier. Kant, der direkte taler om sin »kopernikanske vending«, er allerede omtalt. Filosofen og økonomen Adam Smith (1723-1790) afklarer tidligt sine videnskabelige principper i en bog med titlen: *The Principles which lead and direct Philosophical Inquiries; Illustrated by the History of Astronomy*. Witt-Hansen finder det sandsynligt, at netop denne bog »har tjent Marx som indgang til studiet af det kopernikanske paradigme i moderne videnskab«. Den vægt, Marx lægger på det, ses af *Kapitalen*, hvor han skriver: »Al videnskab ville være overflødig, hvis tingenes fremtrædelsesform og deres væsen umiddelbart faldt sammen« (jf. Witt-Hansen, op. cit. s. 279/80).

Givetvis er de nævnte forskere inspireret af meget andet i naturvidenskabens metoder end blot det kopernikanske paradigme; men lad os nu holde os til det. Paradigmet indebærer, at mistænksomheden ikke rettes mod en virkelighed bag fænomenerne, men mod det *umiddelbare* indtryk, fænomenerne giver os af virkeligheden. Når psykoanalysen prøver at trænge gennem fænomenernes overflade ned til den dybere virkelighed, følger den det-

te paradigme. På samme måde søger Marx den virkelige sammenhæng under overfladens skin. Paradigmet er imidlertid ikke uproblematisk, thi: Hvordan afgør man, hvad der er virkelighed, og hvad der er skin? Dette spørgsmål angår noget, der ligger bag iagttagelserne, derfor kan det principielt ikke besvares med henvisning til iagttagelser. (Bemærk, at det netop er sådanne »uløselige« spørgsmål, positivismen søger at undgå). Afgørelsen kræver nogle teoretiske forudsætninger.

I bogen »Psykologi og litteratur« kommer Boje Katzenelson ind på spørgsmålet:

»Enhver psykologi er og må - som alle videnskaber - nødvendigvis være funderet på en filosofisk opfattelse af henholdsvis mennesket og videnskaben (om ikke andet så implicit). Videnskaben tager altid udgangspunkt i visse forudsætninger, som den ikke selv er i stand til at etablere *qua* videnskab, men kun *qua* filosofi - eller tro.« (Katzenelson 1971, s. 11).

De filosofiske forudsætninger, BK nævner, må vel omfatte ontologiske forudsætninger (en virkelighedsopfattelse). BK nøjes imidlertid ikke med dette, han går videre:

»Et og samme fænomen (*in casu* mennesket) kan man vælge at beskrive fra helt forskellige synsvinkler. Man kan *vælge* sit udgangspunkt og sin indfaldsvinkel, som man lyster (næsten), man skal blot begrunde sit valg (så nogenlunde) og være klar over, at dette valg samtidig er et *projekt*, som former vore første begrebsmæssige beskrivelser og forklaringer. Enhver videnskab er et sådant projekt, som i temmelig bogstavelig forstand »projicerer« sin egen videnskabelige verden. - - - »Verdener« skabt på denne måde er forskellige, men den ene er - principielt - ikke rigtigere end nogen anden. - - - Ved dette første afgørende valg tematiserer man - - - sine væsensenheder sådan (d.v.s. konstituerer dem som objekter for udforskning), at de nu kun kan udspørges på en måde, som i det store og hele allerede er bestemt af det tematiserende projekt.

Som i måske ingen anden videnskab er det i psykologien umådelig vigtigt at gøre sig klart, at forskellige dele af universet således er tilgængelige for forskellige måder at blive udspurgt på; - - -«
(ibid. s. 11/12).

Jeg er enig med BK om, at vi må fundere os på forudsætninger, som ikke er empirisk givne, og om at der herved konstitueres et tematiserende projekt. Ellers måtte vi acceptere positivismen. Derimod kan jeg ikke følge ham i den opfattelse, at vi kan vælge vore forudsætninger, som vi lyster. Det forhold, at forskellige dele af universet (psykologien?) er tilgængelige for forskellige måder at blive udspurgt på, synes mig ikke at retfærdiggøre en sådan

relativisme (skønt udgangspunktet er et andet, ender man samme sted som Mach). BK hævder endog, at forudsætninger der fører til (delvis) kontradiktoriske beskrivelser, kan være lige gode udgangspunkter for forskningen.

Måske har BK her tænkt sig en analogi til, at visse objekter i fysikken kun kan beskrives udtømmende ved komplementære beskrivelser? Men for at kunne betegne to beskrivelsesmåder som komplementære, må man kunne påvise et grænseområde, hvor de to beskrivelser korresponderer, dvs. »falder sammen«, - og så kan forudsætningerne ikke vælges, som man lyster. - En anden sammenligning kan gøres med aksiomer, f.eks. matematiske. I så fald foregiver man imidlertid ikke at beskrive nogen virkelighed, men et tænkt univers med de konsekvenser, forudsætningerne har. At virkeligheden evt. kan afbildes på en sådan model er en anden sag.

De fundamentale forudsætninger er nok slet ikke noget vi vælger, men noget der trænger sig på i og med en vished om deres rigtighed. Spørgsmålet er så, om vi kan retfærdiggøre denne vished. Det er klart, at visheden forsvinder, hvis den strider mod foreliggende kendsgerninger; men omvendt er det ikke en tilstrækkelig grund til at hævde den, at den stemmer med kendsgerningerne, - i hvert fald ikke hvis der findes alternative forudsætninger, som også stemmer med kendsgerningerne. Der kan næppe findes noget absolut kriterium for en teoretisk forudsætnings endelige gyldighed; men det er ikke ensbetydende med, at den ene forudsætning kan være lige så rigtig som enhver anden, at vi kan vælge, som vi lyster. Netop fordi forudsætningerne - som BK rigtigt fremhæver - konstituerer et projekt, som afgrænser, hvad der kan spørges om, er det afgørende at tage udgangspunkt i de rigtige forudsætninger. Det er derfor, Leontjev (op. cit.) siger: Hele sagen drejer sig om, hvilken teori den (psykologie) ledes af. Da forudsætningerne konstituerer vore teorier, tillader jeg mig her, lidt uforsigtigt, at bruge udtrykkene forudsætninger og teorier i flæng.

Har man »valget« mellem to teorier (eller sæt af forudsætninger), må dén være »rigtig«, som gør rede for (organiserer) flest fænomener; specielt hvis den også kan gøre rede for sit alternativ, den »falske« teori. Nærmere kommer man vel ikke; men psykologien er på dette punkt ikke stillet anderledes end andre videnskaber. Koch's i indledningen omtalte påstand, at psykologi ikke kan være videnskab (science), synes således delvis at bero på et for snævert syn på begrebet science. Dette er dog, som vi senere skal bemærke, ikke tilstrækkeligt til at afvise Koch's påstand.

Koch finder sin opfattelse bekræftet ved, at psykologiens forskningshistorie ikke kan opvise »positive« resultater. Den eneste sikre viden vi har opnået er negativ viden, - om hvad der ikke er tilfældet. De fleste vil vel mene, at Koch her skyder over målet? Jeg vil hellere vende påstanden og hævde, at al virkelig erkendelse i en vis, afgørende forstand er negativ erkendelse. I dagliglivet kender vi meget godt de grænser, virkeligheden sætter for, hvad der er muligt. Netop derfor fascineres vi af tryllekunstnerens tilsyneladende evne til at overskride disse grænser. For magien er alt muligt. Den videnska-

belige erkendelse består derimod i at fastslå grænserne for det mulige, især hvor de ikke er åbenbare i dagliglivet. Enhver naturlov fastlægger en sådan grænse eller nødvendighed. Det er derfor på ingen måde diskvalificerende for psykologien, at dens forskningsresultater er »negative« - tværtimod.

I naturvidenskaberne møder man en del *absolutte* grænser, dvs. sådanne som ikke under nogen omstændigheder kan overskrides. Et eksempel er, at ingen hastighed kan overskride lysets hastighed i vakuum. Til nogle af de absolutte grænser svarer universelle naturkonstanter, f.eks. lyshastigheden (c), Plancks konstant (h), der sætter en nedre grænse for energikvanters størrelse o.fl.a. Andre absolutte grænser sættes af de såkaldte bevarelseslove, f.eks. loven om energiens bevarelse, der gør det umuligt at konstruere et »perpetuum mobile« (en evighedsmaskine).

Det bemærkelsesværdige er, at erkendelsen af disse grænser i naturen ingenlunde begrænser videnskabens udvikling, men tværtimod befordrer den. Således ligger erkendelsen af de universelle konstanter c og h til grund for fremkomsten af henholdsvis relativitetsfysikken og kvantefysikken. Nogle af de grænser, naturen sætter, er ikke absolutte, men afhænger af de givne omstændigheder og forudsætninger. Over for dem ansføres forskeren til at undersøge omstændighederne og mulighederne for at overskride dem. Denne situation minder påfaldende om opløsningen af en »funktional fiksering«, som beskrevet af Duncker (1945/35).

Witt-Hansen (op. cit.) finder, at videnskabens udvikling foregår i spring, som alle har afsæt i en *afmagtsituation*. Erkendelsen af en sådan situation af føder et *afmagtspostulat* (postulate of impotency), hvis gyldighed først betvivles og søges omstødt (jf. talrige forsøg på at bygge evighedsmaskiner eller løse cirkelns kvadratur). Først når afmagten er endeligt accepteret, - når enhver mulighed for at komme videre ad det gamle spor er opgivet, kan den analyse sætte ind, som omstrukturerer feltet (i Dunckers forstand). Omstruktureringen tager form af en *generalisation*, en udvidet synsvinkel, der omfatter den tidligere som et specialtilfælde. Det klassiske eksempel er pythagoræernes afmagtspostulat: Det er umuligt at finde et (rationalt) tal, hvis kvadrat er to. Dette fører til en generalisation af talbegrebet fra rationale tal til reelle tal, der omfatter både rationale og irrationale tal. Videnskabshistorien kan opvise talrige analoge tilfælde.

Måske har Witt-Hansen ret i, at dette er det almindelige mønster; men der synes at være atypiske eksempler. Kant fremsatte et afmagtspostulat: Det er umuligt at erkende »das Ding an sich«. Hans forudsætning er, at erkendelse er en virksomhed, der *omformer* objektet i a priori givne former. Den erkendte ting kan derfor ikke være identisk med den uomformede ting-i-sig-selv. Dette afmagtspostulat synes ikke at have ført til en viderebringende generalisation. Det hænger måske sammen med, at Kant ikke har præciseret godt nok, hvad det egentlig er for en afmagtssituation, vi kommer i? Han modificerer selv sin påstand til, at »das Ding« sætter grænsen for den *teoretiske* erkendelse, altså ikke er bestemt af de a priori givne former. Her-

med synes han at åbne muligheden for en empirisk erkendelse, uafhængigt af a priori formerne. Men hvordan går det så med hans egen definition af erkendelsen? Klart er det ikke.

Koch's påstand: »Det er umuligt for psykologien at blive en sammenhængende videnskab« *fremtræder* som et afmagtspostulat. Som et sådant tages det dog næppe alvorligt af ret mange. Dertil er det, ligesom Kants, for upræcist. De fleste opfatter det vel som Koch's personlige »skævsyn«. Alligevel er dét Koch siger ikke nyt. Hvad han påstår har ligget som en latent trussel over psykologien fra dens fødsel for godt hundrede år siden. På en måde har psykologien hele tiden befundet sig i en benægtelsesfase som den, der følger efter fremsættelsen af et afmagtspostulat og går forud for, at det endeligt accepteres. Man kan således se fremkomsten af de mange psykologiske »skoler« i analogi med forsøgene på at løse cirkelns kvadratur eller konstruere evighedsmaskiner.

Med en forsigtig omformulering af Koch kan man sige: Psykologien *har problemer med* at blive en sammenhængende videnskab. *Historisk* set har psykologien aldrig hængt sammen. De tre psykologiske hoveddiscipliner, den klassiske almenpsykologi, personlighedspsykologien og socialpsykologien er opstået hver for sig med ingen eller kun meget tynd indbyrdes forbindelse. Der er for så vidt god mening i, at psykologien ved Københavns Universitet introduceres i tre adskilte blokke, O, P og S. Først i de senere år er sammenhængsproblemet for alvor kommet i fokus. Mange steder er man begyndt at reorganisere almenpsykologien som en integrerende disciplin, ofte med udgangspunkt i Leontjevs virksomhedsbegreb. Ved disse bestræbelser vil man måske kunne tackle psykologiens *teoretiske* grundproblem.

Koch formulerer det således: »Ved de psykologiske studiers kerne opfører begreber som »lov«, »eksperiment«, »måling«, »kontrol« og »teori« sig ikke som deres homonymer i de etablerede videnskaber«. Dette er vel det egentlige afmagtspostulat. Det er umuligt at *forstå* det psykiske liv, subjektets handlinger, udelukkende med metoder, der er født til at *forklare* objektets adfærd. At forklare noget betyder jo at beskrive det (restløst) som en funktion af et system, mens forståelse indebærer, at det forståede ses i lyset af en plan. Lad os blot tage ét af de nøgleord, Koch nævner som eksempel, nemlig »lov«. En lov indebærer, at objektet slavisk følger et systems regler. Objektet er ikke aktivt, men reaktivt, styret af systemet. Givetvis er også mennesker underkastet visse lovmæssigheder. Dette gælder åbenbart i situationer, hvor vi er bragt til grænsen for vores ydeevne. Det indså allerede evangelisten Mathæus: »Og hvem af eder kan ved at bekymre sig lægge en alen til sin vækst«, Math. 6.27. Derfor går psykologiske »målinger« oftest ud på at fastlægge disse grænser, jf. intelligenstests. Psykologien kan imidlertid ikke nøjes med at registrere »objektive egenskaber«. Det, der *karakteriserer* mennesker (som subjekter) er intentionaliteten, at der i alt hvad de foretager sig findes et »ineksisterende objekt« (et mål), at de har noget »i sinde«. Mennesker sætter sig mål og stræber planmæssigt mod målet. Leontjev bru-

ger betegnelsen (menneskelig) virksomhed om denne stræben. Hver særlig virksomhed hos et subjekt svarer til et behov, og genstanden for dette behov kaldes virksomhedens *motiv*. Virksomheden ytrer sig i handlinger, hvis *mål* er tilvejebringelsen af et resultat, tilegnelse af genstanden (Leontjev 1983, s. 106/7). Handlinger gennemføres ved hjælp af operationer, der principielt kan automatiseres og derfor kunne overtages af maskiner (ibid. s. 112/13).

Leontjev gør en del ud af »målsætningen«, men ikke af »planlægningen«. Han synes at mene, at planen følger af målsætningen? Han siger, at handlingen »styres« mod målet, og at der eventuelt må udføres forberedende handlinger, som ikke umiddelbart er rettet mod tilvejebringelsen af resultatet. Derimod siger han intet om, hvordan styringen foregår; intet om den »plan«, der styres efter. Det synes jeg er en mangel ved modellen. Et givet mål vil som regel kunne nås ad forskellige veje. At vælge en bestemt vej kræver en *strategi*, og denne er ikke bestemt alene ved målsætningen. Strategien betinges af subjektets indsigt i sine handlemuligheder og i disses forskellige konsekvenser; men endeligt bestemmes den af hele det integrerede kompleks af motiver, der karakteriserer personen. Dette kompleks kan kaldes personens *sindelag*.

Det, jeg savner hos Leontjev, findes til en vis grad hos den snart glemte engelske psykolog Alexander Shand. Han opererer med begrebet »sentiments« og forstår herved dynamiske følelsestilstande som, i modsætning til emotioner (sindsbevægelser, der kommer og går), er relativt permanente hos personen og dermed karakteriserer denne. Sentiments er f.eks. kærlighed og had, og et sentiment har altid en »genstand«, det man elsker eller hader. Man lægger mærke til, at enheden af en persons sentiments svarer temmelig nøje til det, der ovenfor er kaldt sindelaget. Shand regner nu med følgende »dynamik«: Genstanden for et sentiment hos en person kommer i eller nærmer sig en situation, hvis udfald kan få væsentlig betydning. Det pågældende sentiment vil da mobilisere emotioner, der som dynamiske kræfter igangsætter handlingsimpulser, som tjener til at påvirke udfaldet, så det bliver bedst muligt. (Shand 1914/62). Strategien er hermed ligesom indbygget i modellen. Den er en følge af sindelaget. Måske kunne noget lignende indbygges i Leontjevs model?

Jeg har i det foregående søgt at vise, at videnskab - også i betydningen »science« - har flere aspekter end dem Koch fremhæver. At teorier går forud for iagttagelser, ikke fødes af iagttagelserne, men organiserer dem. At det er af afgørende betydning at have de rigtige teorier, dem der påtvinges os af forskningsgenstanden. Jeg har vist, at »negative« resultater, dem der viser os de grænser virkeligheden sætter, er det der bærer erkendelsen frem. Endelig har jeg fremhævet, at psykologien på de betingelser, meget vel fortjener at kaldes videnskab. Den kan endog i en vis udstrækning være naturvidenskab og finde lovmæssigheder. På den anden side er det et spørgsmål, hvor langt psykologien skal lade sig presse ind i det naturvidenskabelige paradigme. Psykologiens forkningsgenstand er unik. Mennesker følger strate-

gier i højere grad end de følger lovmæssigheder. Måske vil det være mere relevant for psykologien at finde vigtige mønstre for strategier end at finde lovmæssigheder? Afmagtssituationer har oftest affødt generalisationer, der har bragt forskningen videre. Hvis psykologien befinder sig i en afmagtssituation, burde vi tilstræbe en generalisation, der omfatter både det lovmæssige og det strategiske.

NOTER

1. Denne konsekvens blev jeg først opmærksom på ved et foredrag af mag. art. Jørgen Hass i Selskabet for Filosofi og Psykologi (1978).
2. Her og i det følgende har jeg støttet mig til J. Witt-Hansen: Filosofi (1985).

LITTERATUR

- DUNCKER, K. (1945): *On Problemsolving*, Psychol. Monogr. Vol. 58, No. 270.
- HEISENBERG, W. (1971): *Del og helhed*, København: Thaning og Appel.
- JOHANSSON, I. m.fl. (1972): *Positivism, marxism, kritisk teori*, Stockholm: Pan/Nordstedts.
- JØRGENSEN, J. (1948): *Den logiske empirismes udvikling*, København: Munksgaard.
- KATZENELSON, B. (1971): *Psykologi og litteratur*, Nordisk Psykologi: Monogr. nr. 4.
- KOCH, S. (1969): *Psychology cannot be a coherent science*, Psychology today, sept.
- LENIN, V.I. (1975): *Materialisme og empiriokriticisme*, København: Tiden.
- LEONTJEV, A. (1983): *Virksomhed, bevidsthed, personlighed*, København/Moskva: Sputnik/Progres.
- MACH, E. (1959): *The Analysis of Sensations*, London: Dover.
- SHAND, A. (1962): *The Foundation of Character*, København: Akad. Forl.
- WITT-HANSEN, J. (1985): *Filosofi*, København: Gyldendal.